

Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història

Grau d'Història

**EVOLUCIÓ DE
L'EDUCACIÓ A ROMA:
DE LA REPÚBLICA A
L'IMPERI**

MIGUEL ÁNGEL REQUEJO AVILÉS

TREBALL FINAL DE GRAU

TUTOR: LLUÍS PONS PUJOL

CURS ACADÈMIC: 2016-2017

Resum

El present treball tracta sobre l'educació a Roma i de com aquesta es va veure afectada pels influxos hel·lenitzants i pel canvi en el sistema de govern, de la República a l'imperi. L'educació és un dels pilars fonamentals de transmissió de valors dins d'una societat i en el cas d'una societat tant influent per a la formació de cultures posteriors com la romana considero important analitzar com va evolucionar el sistema educatiu entre els segles II a.C. i I d.C. A través d'un repàs bibliogràfic sobre el tema escollit, realitzar un estat de la qüestió que permeti entendre de quina forma els canvis polítics i culturals van afectar i modificar al sistema educatiu romà. El treball estarà centrat en el període final de la República i els primers anys de l'imperi, fent un tractament especial a personatges fonamentals per entendre la situació del moment com Catò el vell, Ciceró o Quintilià, a fi d'intentar establir diferències entre ambdós sistemes.

Abstract

The dissertation focuses on education in Rome and how this was affected by Hellenistic influences and the change in the system of government of the Republic to Empire. Education is one of the cornerstones of transmission of values within a society and in the case of a society so influential for the formation of such later Roman cultures I consider important to analyze how the educational system evolved between centuries II BC and I A.D. Through a bibliographic review on the subject chosen, I will make a state of affairs that allows understanding of how cultural and political changes affecting the educational system and modify Roman. The work will focus on the final period of the Republic and early Empire, making special treatment to people to understand the basic situation of the moment like the old Cato, Ciceró or Quintilian, in order to try to establish differences between the two systems.

Paraules clau

Educació romana, Tradició, *Mos maiorum*, Cató el vell, Hel·lenisme, Ciceró, *Humanitas*, Gramàtica, Retòrica, Oratòria, Sèneca, Quintilià

Índex

Introducció.....	4
- Objectius	
-Metodologia	
1. L'estil romà: els valors tradicionals.....	5
- Cató el Vell.	
2. Introducció en Roma de l'educació grega.....	10
-Ciceró i la <i>humanitas</i> llatina	
3. Organització sistema educatiu.....	17
-Escola primària o elemental	
-Escola de gramàtica	
-Escola de retòrica	
4. Educació i burocràcia imperial.....	28
-De la república al imperi	
- Educació i mobilitat social	
5. Inicis política educativa imperial.....	32
-Quintilià: l'educació del orador	
6. Conclusions.....	34
Bibliografia.....	36

Introducció

Poques coses queden per dir de l'esplendor de la civilització romana durant l'època clàssica. Per tot el continent europeu es pot sentir encara la influència de la cultura i de l'estil romà més de 2000 anys després. La llengua, l'art i les lleis són només alguns exemples d'elements d'època romana que han perdurat, amb una conseqüent evolució, fins a les societats europees dels nostres dies.

Des de la creació de Roma al segle VIII a.C. quan només era un petit assentament del Laci italià fins a convertir-se en un imperi capaç de controlar el Mediterrani va passar més d'un mil·lenni en el que la seva organització va anar canviant per adaptar-se als nous reptes.

Roma es va fundar com una monarquia per a posteriorment esdevenir una República al 509 a.C. i finalment convertir-se en un imperi el 27 a.C fins al final dels seus dies de glòria amb la deposició de l'últim emperador d'Occident al 476 d.C.

Resulta evident observar com en aquest període de temps tan extens la societat romana va haver d'evolucionar per poder passar de ser un petit assentament italià a convertir-se en la capital de tot un imperi.

És en aquests canvis on s'enfoca especialment aquest treball, concretament en l'evolució del sistema educatiu romà. L'educació és un dels pilars fonamentals de la transmissió de valors dins d'una societat i en una societat que va acabar tenint tant d'èxit alhora d'expandir les seves fronteres aquesta educació és converteix en la peça clau per a la formació de nous ciutadans que continuïn amb l'empresa dels seus progenitors.

El període que ens interessa analitzar com bé sintetitza el títol del treball és el canvi en l'educació en la transició de la República al Imperi. Com en tota conjuntura històrica els canvis no són ràpids sinó que és necessària una mica de perspectiva per poder apreciar-los. En el nostre cas aquesta perspectiva inclourà des dels testimonis de Cató el vell, aproximadament sobre el II a.C , fins a l'aparició de Quintilià al segle I d.C.

A través de l'estudi d'obres d'erudits del nivell de Stanley Bonner, James Bowen o Henri Marrou entre d'altres i la lectura d'articles de revisió del tema més actuals realitzarem una aproximació per intentar definir quins van ser aquests canvis i com van afectar al sistema educatiu romà.

L'estil romà: els valors tradicionals

Com molt bé explica **Diaz** a l'inici del seu llibre, si els grecs van descobrir el subtil mecanisme amb que la raó pot conèixer la realitat del món, els romans van trobar que a aquesta realitat calia posseir-la una vegada coneguda i per aquest motiu el seu sentit pràctic es traduí en un constant quefer amb el que havien descobert ¹.

La vida i l'acció van educar al ciutadà romà i tota la seva formació va estar per aquest motiu encaminada cap a la plenitud de la vida activament realitzada. Les virtuts definides pels grecs van deixar de ser a Roma alguna cosa excepcional que pertanyia a un món de pensament per arribar al veritable món de tots els dies.

Per haver estat sempre un poble de laboriosos lluitadors, els romans van voler que l'educació fes als joves actius, àvids de tot coneixement, amics de la llei i centrats en la vida abans que en la pura raó.

La tradició i els costums romans van ser un dels principals factors alhora de construir una societat forta i cohesionada, no obstant, la tasca de mantenir-los purs es va convertir en un treball costós a causa dels influxos hel·lenitzants que es van produir quan la zona de Grècia va passar sota control romà.

Com molt bé diu **Bowen**, els romans havien lliurat una dura batalla per aconseguir l'adquisició de la seva pròpia identitat i no anaven a deixar-se convertir fàcilment a l'estil grec ².

---

¹ DÍAZ, 1965, p 7.

² BOWEN, 1990, p 234.

Encara reconeixent el caràcter extraordinari i la superioritat de la cultura grega amb la qual s'enfrontaven, els romans van tractar de compondre amb ella sense perdre la seva pròpia identitat i sense quedar simplement submergits per l'hel·lenisme.

Com continua explicant **Bowen**, les tradicions romanes més arrelades es van organitzar entorn d'un corpus consuetudinari, el *mos maiorum*, acatat com a autoritat bàsica subjacent de tota la vida romana. A ell s'acudia per solucionar totes aquelles qüestions que exigien una decisió determinada, fet que al seu torn va donar lloc a un nou tret característic de la vida social romana, el respecte per la llei.

Aquest respecte vers la llei ve donat per que a l'inici de la història de Roma la problemàtica interna de la petita ciutat estat va estar molt marcada pels greus conflictes que oposaven a dos grups diferents de ciutadans: una minoria privilegiada de patricis i una majoria oprimida de plebeus. Aquesta lluita constitucional entre tots dos grups que es va estendre al llarg d'un període de més de dos segles (des del 510 a.C. fins al 287 a.C.) va deixar en la vida romana la característica de garantir els drets civils a través de lleis.

Com diu **Marrou** la originalitat de Roma a diferència de la de Grècia va ser en part el resultat d'aquesta supervivència del seu arcaisme on sempre es va mantenir la idea de que l'individu estava completament submís a la jurisdicció de l'estat i al compliment de les lleis ³.

Sobre l'educació romana durant el primer període republicà no tenim testimonis coetanis, com bé menciona **Bowen** el nostre coneixement de la època ens ve donat per autors molt posteriors com Ciceró, Quintilià, Suetoni o Plutarc ⁴. La principal font de coneixement sobre l'estil romà d'educació en època republicana la constitueixen les consideracions de Plutarc sobre Marc Porci Cató.

Tornant al tema en qüestió, el que si que sabem de l'educació tradicional llatina es que va ser obra de la família, veritable institució religiosa i legal que va servir de fonament a

---

³ MARROU, 1956, p 229.

⁴ BOWEN, 1990, p 239.

l'estructura social i política de Roma. La família romana no es limitava a ser una simple agrupació de persones lligades per vincles naturals sinó que es tractava de la unitat bàsica de tota la societat romana, abastant l'àmbit cultural, el religiós, el legal, l'econòmic i el polític.

El segell del caràcter romà quedava imprès en aquesta educació dels primers temps de Roma a través de la figura *pater familias*⁵, doncs la cura i la formació dels fills no es delegava a pedagogs ni a nodrisses, i era el pare qui no solament ensenyava els fills a llegir, escriure i contar, a conèixer la llei de les Dotze Taules⁶ i la religió, sinó que els introduïa pràcticament en els negocis públics i privats de la família.

Podem dir que les institucions del *pater familias*, *del mos maiorum* i el respecte a les dotze taules, i en definitiva a la llei, es van convertir en l'aglutinant d'aquesta cultura romana de primera època.

Continuant amb el tema i tal com anàvem dient, l'educació rebuda pel nen durant els primers anys de la República era impartida pel propi pare i consistia en les tècniques essencials relacionades amb la vida rural familiar, amb un èmfasi de tipus ideològic en els valors del respecte als pares, déus i benefactors (*pietas*), de la dignitat (*gravitas*), de la lleialtat i, en el cas dels homes, la virilitat (*virtus*) i el valor militar.

Com molt bé sintetitza **León**, quan l'adolescent als disset anys deixava enrere els símbols de la infància, entre els quals estava la toga *praetexta*⁷, començava una nova etapa de la seva formació que es realitzava al marge del control familiar.

Ja no era el pare l'encarregat de la formació però en la majoria dels casos aquesta es realitzava al costat d'individus que es trobaven relacionats estretament amb la família per vincles d'amistat i lleialtat.

---

⁵ El *pater familias* era el ciutadà independent, *homo sui iuris*, sota el control del qual estaven tots els béns i persones que pertanyien a la casa.

⁶ Llei d'igualtat romana. Va ser un text legal que contenia normes per regular la convivència del poble romà. Van ser absorbides pel *mos maiorum*.

⁷ La toga pretexta o *praetexta*, blanca amb el borda porpra, era una vestimenta utilitzada pels romans en les grans ocasions. Tenien dret a portar-la els nens (menors de setze anys), els senadors i els que haguessin aconseguit una alta magistratura

Aquesta nova etapa comprenia dues fases en les quals el jove romà, pertanyent al patriciat o a la incipient *nobilitas*, aprenia els coneixements necessaris per a la seva futura activitat en la vida pública o en l'exèrcit.

Inicialment procedia, durant el primer any després d'haver pres la toga viril, a l'aprenentatge de la vida pública que es realitzava normalment sota la tutorització i els coneixements d'algun amic de la família cuidadosament escollit pel *pater familia*.

Després d'aquesta breu introducció en el coneixement de la vida pública, que com hem mencionat anteriorment acostumava a tenir la durada d'un any, el jove romà passava a realitzar el servei militar, el *tirocinium militiae*⁸; primer, com a soldat ras; però molt ràpidament i en correspondència amb el status social de la família a la qual pertanyia, s'integrava, bé mitjançant elecció del poble o per designació del cap de l'exèrcit, entre els *tribuni militum*, és a dir, l'oficialitat de les legions⁹.

Un cop explicada com era l'educació romana durant la fase tardana de la República passarem a analitzar fins a quin punt les corrents hel·lenístiques que es van introduir en la societat van modificar-la però no sense abans fer una breu menció sobre la figura de Cató el Vell.

Marc Porci Cató “el vell”

Marc Porci Cató (234-149 a.C) va ser en la seva època el prototip dels ideals patriòtics romans enfront dels aires hel·lenitzants que a principis del segle II a.C. començaven a introduir-se a la societat romana.

Segons Plutarc, després d'escollir esposa i que aquesta li donés un primogènit, Cató va decidir que seria la mare qui criés al nen personalment fins que aquest donés signes de

---

⁸ Era el nom donat pels romans a un soldat recent enllistat com oposat a veterà, un soldat amb experiència. Els joves entraven a l'exèrcit als 17 anys.

⁹ LEÓN, 2012, p 473.

comprensió. Un cop el nen ja entenia, Cató es va dedicar personalment a ensenyar-li a llegir i a escriure, malgrat la presència del seu esclau lletrat Quiló.

Cató considerava que era impropï d'un esclau que aquest exercís una autoritat sobre el seu fill i a la mateixa vegada que un tema tan essencial com l'educació depengués d'un esclau, per aquest motiu ell personalment es va ocupar de l'educació del seu primogènit¹⁰.

Malgrat que l'activitat física grega no va acabar mai de calar en la societat romana -els disgustava profundament les activitats del *gymnasion* i en estreta relació amb elles la pederàstia i la inversió sexual que els romans temien que s'introduïssin a Roma¹¹- Cató va ensenyar al seu fill disciplines militars com l'equitació, la boxa, el llançament de javelina i la lluita amb armadura.

Durant tota la seva vida va defensar la causa romana posant de manifest la seva preocupació per la preservació de l'estil propi. Aquest estil que s'anava erosionant progressivament amb l'incursió de noves pràctiques i creences d'origen hel·lenístic.

Tant fervorosa va ser la defensa de Cató envers les noves pràctiques que tal i com diu **Díaz** "El rechazo del influjo griego por considerarlo corruptor de las virtudes nacionales, llevó a Catón a pedir al Senado la expulsión de tres sabios llegados de Grecia como embajadores, que habían traído con su elocuencia y su ingenio la admiración de los jóvenes romanos."¹².

Contrari al rebuig de la cultura hel·lènica trobem a un altre personatge contemporani a Cató com seria Escipió Africà el jove (185-129 a.C.) que tal i com explica **Bowen** es tractava d'un fervorós partidari de la cultura grega¹³.

En aquest punt m'agradaria mencionar l'obra de **Santiago Posteguillo**, filòleg, lingüista i doctorat per la Universitat de València, que en la seva trilogia de novel·la històrica sobre Escipió el Africà deixa constància de les diferents tendències anteriorment mencionades que van sorgir a Roma sobre la introducció dels influxos hel·lenitzants:

---

¹⁰ BOWEN, 1990, p244.

¹¹ MARROU, 1956, p 249.

¹² DÍAZ, 1965, p 37.

¹³ BOWEN, 1990, p 244.

d'una banda ens presenta als Escipions i als seus seguidors, partidaris de la introducció del sabers i de la cultura grega, i d'altra als partidaris de Cató, defensors dels valors tradicionals romans.

Malgrat els esforços de Cató per frenar aquesta influència hel·lenística sabem gràcies a Ciceró que al finals dels seus dies va començar la lectura de les obres de Tucídides i de Demòstenes ¹⁴.

Introducció en Roma de l'educació grega

Alhora d'establir quin va ser el primer element que va influir en l'hel·lenització de l'educació romana **Bonner**¹⁵ i **Bowen**¹⁶ coincideixen en que van ser els primers savis grecs que van servir com a mestres en les famílies romanes els primers en introduir el model grec d'educació. És interessant destacar que aquests mestres no provenien de Grècia directament, sinó de ciutats italianes de la zona meridional en les que es parlava grec.

Basant-se en la obra de Suetoni, **Bowen**¹⁷ explica que els primers mestres dels que tenim constància són Livi Andrònic i Enni, i que aquests seguint la tradició que existia a Alexandria van treballar com a poetes-erudits. Per una banda es dedicaven a la creació d'obres literàries mentre que per l'altre acompanyaven als joves en la seva formació.

A partir d'aquest moment va aparèixer en Roma el títol de *litterator* ¹⁸ i l'ensenyança romana va anar paulatinament absorbint el model grec.

No era difícil a l'època trobar esclaus grecs que les famílies aristocràtiques romanes utilitzaven com a *litteratores*. Aquests *litteratores* van anar agafant cada cop més importància en la formació dels nens romans, convertint-se en servents i acompanyants

---

¹⁴ BOWEN, 1990, p 246.

¹⁵ BONNER, 1984, p 38.

¹⁶ BOWEN, 1990, p 243.

¹⁷ BOWEN, 1990, p 243.

¹⁸ "Home que sap de lletres" Diccionari etimològic.

d'aquests imitant així la figura grega del *paidagogo*¹⁹. És per aquest motiu que tal i com explicàvem abans Cató es negava a que el seu fill pogués quedar en deute amb un esclau per la formació rebuda.

Seguint a **Bonner**, l'aparició d'aquest esclaus lletrats que actuaven com a preceptors era un luxe que només és podien permetre les classes més afavorides de la societat romana.²⁰

A diferència de les ensenyances d'aquests savis esclaus centrades en matèries com la llengua i la literatura, la retòrica i la filosofia, que esdevenien una formació més intel·lectual i avançada, la realitat és que la formació bàsica i elemental estava molt sol·licitada independentment de la posició econòmica de les famílies romanes.

Era necessari que els nens aprenguessin a llegir, escriure, comptar, mesurar i calcular per poder desenvolupar-se a com a ciutadans plens i d'aquesta forma poder exercir de la forma més òptima possible la seva activitat com a membres de la societat. Amb l'objectiu de formar els més joves en les matèries bàsiques anteriorment mencionades i tenint en compte que no tots els progenitors disposaven del temps i de les habilitats necessàries per a fer-ho, van sorgir les primeres escoles primàries.

Aquestes escoles primàries de tradició hel·lenística es van consolidar a Roma de manera progressiva implantant tant el sistema educatiu grec com els seus ideals.

Tal i com explica **Bowen** la influència de l'ensenyança grega elemental es va estendre ràpidament a l'ensenyament superior. La importància de les lleis en la vida romana i la creixent necessitat d'un aparell administratiu per controlar el creixent territori a governar va fer que els romans fossin particularment sensibles a l'adopció de la retòrica grega.²¹

Com molt bé puntualitza **Novillo** al seu article "Educación y renovación pedagógica en la antigua Roma" convé tenir present que l'escola era una institució reconeguda, però no finançada per l'Estat. Es tractava per tant, d'un negoci privat que s'exercia, com a norma general, en locals llogats pel mestre, qui, a diferència del que ocorria amb els gramàtics

---

¹⁹ "Aquell qui condueix al nen" i l'orienta en la seva formació. Diccionari etimològic.

²⁰ BONNER, 1984, p 55.

²¹ BOWEN, 1990, p 244.

de les escoles secundàries o els retors de les escoles superiors, no comptava amb un gran reconeixement social. En realitat, eren remunerats pels pares dels alumnes.²²

En aquestes primitives escoles llatines els nens aprenien les lletres a la manera grega, escrivint-les en unes tauletes encerades que marcaven amb uns punxons anomenats *stilus* i repetint-les fins que les interioritzaven. El funcionament de les diferents escoles l'analitzarem en el següent capítol, en aquest continuarem remarquant com es va produir aquesta introducció del model grec en l'educació romana.

Tornant a la figura dels savis grecs que actuaven com a preceptors o *paidagogus*, pot semblar sorprenent el fet de com les famílies romanes s'havien acostumat amb tanta facilitat a confiar els seus fills a esclaus estrangers dels que coneixien tan poc. Aquesta confiança es deu a que els grecs tenien una llarga tradició de protecció dels infants, fet que va propiciar la confiança dels romans.

Com bé explica **Bonner** la paraula educació prové d'un verb llatí que tenia una connotació física, ja que *educare* significava criar i s'aplicava no només als progenitors, sinó a tots aquells encarregats de formar als infants durant els seus primers anys.²³

Aquesta ràpida adaptació romana de la figura del preceptor ve també donada per que els ideals de conducta, saber estar i vestuari dels grecs era molt similar als de la vella tradició romana, per tant cada cop més la figura del *paidagogus* va anar agafar més importància.

Les funcions d'aquests preceptors no és limitaven només a la formació i educació dels nens, sinó que passava també per un seguiment constant dels moviments dels joves.

Escortar als joves a tota classe de desplaçaments era una part molt important en la tasca dels *paidagogus*. Els desplaçaments més habituals eren de casa a l'escola primària, però amb el temps van aparèixer l'escola de gramàtica i l'escola de retòrica, que juntes formaven la pauta de l'educació romana.

---

²² NOVILLO, 2012, Pàg. 130

²³ BONNER, 1984, Pàg.64

Com bé destaca **Bonner**, no hem de passar per alt que el *paidagogus* era la persona per la qual el jove romà aprenia a entendre i parlar el grec. A mesura que la presència grega es va fer més important, els nens romans van adoptar el grec com una segona llengua.²⁴

A través de l'adopció per part dels romans de la figura del *paidagogus* podem observar com lentament les costums i l'idioma dels grecs va anar lentament introduint-se en el dia a dia de la vida a Roma.

Finalment, durant el segle I a.C. i amb la figura de Ciceró es va produir l'assentament de l'estil que predominaria a Roma fins a la caiguda de l'imperi i que esdevenia una síntesi de l'estil grec sense oblidar els valors tradicionals de Roma.

Ciceró

Com molt bé explica **Díaz**, l'obra de Ciceró manifesta la fusió definitiva i acceptada del mode de viure i de pensar romà amb la civilització i cultura hel·lènica.²⁵

Per treballar la figura de Ciceró m'he basat en l'obra de **Pina** titulada “Marco Tulio Cicerón”, on l'autor realitza una exhaustiva bibliografia del personatge.

De família de classe mitjana, Ciceró va rebre la instrucció habitual per un jove de la seva època, probablement de mans d'un *litterator* encara que durant la seva infància no era una pràctica normalitzada. Després de complir el servei militar va orientar la seva formació cap el estudi de les lleis, la filosofia i la retòrica, entrant en contacte per primera vegada amb l'ensenyança superior grega. Un cop completada la seva formació va regressar a Roma on va exercir com a advocat arribant fins i tot a ser cònsol. De totes les seves obres s'han conservat cinquanta-vuit discursos polítics així com els tres tractats sobre la oratòria i l'educació juntament amb l'importantíssim *De oratore*.

El creixement i la maduració de Ciceró presenten progressivament la idea de **Pina** que no dubta a definir-ho com un “animal polític”²⁶, de manera que de forma equilibrada i

---

²⁴ BONNER, 1984, p 69.

²⁵ DÍAZ, 1965, p 40.

²⁶ PINA, 2005, p 11.

objectiva ens descobreix a un Ciceró que va saber situar-se a si mateix en la cúspide de la política romana al servei d'allò que es representava com el seu objectiu principal, el benestar de la República.

Però en aquest treball no parlarem sobre el Ciceró polític sinó que ens centrarem en quina va ser la seva influència en l'educació romana. Ciceró va ser una figura de cabdal importància degut a que va ser la primera figura notòria que va saber fusionar les dues cultures, la romana i la hel·lènica, en una sola.

Com diu **Marrou**, Ciceró no només parlava grec a la perfecció sinó que havia assimilat tota la cultura grega del seu temps. En les seves estances a Rodes i a Atenes havia estudiat filosofia tant profundament com qualsevol ciutadà grec, per tant era coneixedor de la cultura grega de forma profunda, no superficial. A més, va traduir al llatí obres d'Aratus i Plató i en la seva correspondència privada era freqüent que utilitzés ambdues llengües demostrant que les controlava a la perfecció ²⁷.

És per aquest motiu i tal i com explica **Bowen** que Ciceró va ser molt sensible a les crítiques romanes sobre la saviesa grega, i concretament a les que acusaven de superficial a la retòrica i la filosofia ²⁸.

Ciceró es va esforçar per defensar els estudis retòrics i filosòfics però considerava que les crítiques de banalitat i superficialitat estaven realment fundades, per aquest motiu es va dedicar a elaborar una teoria educativa alhora que realitzava un anàlisi de l'educació grega.

Com molt bé continua explicant **Bowen**, el respecte i la fidelitat a l'estil romà ocupen un espai primordial en el pensament de Ciceró, sobretot en quant al respecte de les tradicions i especialment a l'adhesió de l'autoritat de la llei ²⁹.

Malgrat aquest respecte per les tradicions romanes, Ciceró era conscient de que la cultura grega estava més avançada que la romana i que per tant els romans havien d'imitar molts dels models grecs si volien prosperar.

---

²⁷ MARROU, 1956, p 258.

²⁸ BOWEN, 1990, p 248.

²⁹ BOWEN, p 249.

Ciceró creia que de res servien les lleis i les institucions democràtiques si els ciutadans no estaven ben educats, per tant era necessari garantir un bon sistema educatiu per tal de formar ciutadans crítics.

L'any 55 a .C va fer públic el *De oratore*, el seu tractat sobre com s'havia de formar el bon orador. Aquest va ser el primer gran tractat romà sobre educació.

Ciceró era conscient que gran part del seu èxit es devien a l'extensa i rica formació que posseïa que l'havien fet crear un nou estil alhora de realitzar discursos. Per tant arriba a la conclusió que abans de dedicar-se a la preparació en l'oratòria era necessari que el futur orador tingués coneixement de totes les ciències, incloent la filosofia, la literatura, el dret i la història.

Tal i com explica **Martin**, la llista de mentors de Ciceró revela patrons tant de relacions socials com del seu propi interès intel·lectual: els vells poetes romans, el dret romà i la cultura intel·lectual grega³⁰.

Per Ciceró la filosofia era molt important ja que ajudava a l'orador a reflexionar sobre els arguments utilitzats i per valorar diferents perspectives i punts de vista. Per ell l'oratòria esdevenia l'art d'expressar-se amb gràcia i sentit i amb una gran capacitat de convicció.

En la seva obra *De oratore* i com molt bé sintetitza **Sebastià Giralt** a la pàgina web del xtec dedicada al món clàssic, Ciceró explica quina es la pauta a seguir alhora de preparar i recitar un discurs³¹.

Primerament descriu les quatre parts bàsiques en què ha de dividir-se un discurs:

- *Exordium*: que correspon a la introducció.
- *Narratio*: on es planteja la causa que es desenvoluparà.
- *Confirmatio*: on s'exposen els arguments que sostenen la idea plantejada.
- *Peroratio*: la cloenda del discurs.

---

³⁰ MARTIN, 2011, p 43.

³¹ <http://www.xtec.cat/~sgiralt/labyrinthus/roma/litterae/cicero.htm>

A continuació explica les tasques que cal realitzar per elaborar i pronunciar un discurs:

- *Inuentio*: buscar les idees que es diran.
- *Dispositio*: posar-les en ordre.
- *Elocutio*: triar els mots per exposar les idees, amb l'ornament i les figures necessàries.
- *Actio*: representar el discurs amb gestos i dicció.
- *Memoria*: memoritzar el discurs.

I finalment exposa quins són els mitjans per persuadir els oients:

- *Probare*: convèncer a través de la raó i del coneixement.
- *Mouere*: aprofitar els sentiments dels oients per situar-los en una posició afectiva favorable.
- *Delectare*: captar l'atenció dels oients a través de la bellesa del discurs.

Com bé diu **Bowen** per a Ciceró l'orador era el resultat final de tot el procés educatiu i ha de tenir com a grans qualitats un alt nivell de formació en totes les matèries acompanyat d'un gran sentit ètic ³².

En la seva obra Ciceró no li presta gaire atenció a l'educació elemental, ell es conforma amb que els joves rebin una formació que els permeti l'estudi de la oratòria, disciplina que realment considera indispensable.

Un cop els joves es troben en possessió d'un base educativa, poden començar l'estudi de l'oratòria. Convé destacar que l'oratòria es diferencia de la retòrica perquè la primera es dedica a l'aspecte de recitar discursos mentre que la segona correspon a l'acte de preparació i elaboració del propi discurs.

Ciceró amb la seva *humanitas* va establir les bases del que seria la futura cultura greco-llatina, la cultura i el saber grecs adaptats als costums i als valors romans.

---

³² BOWEN, 1990, p 251.

Com molt bé diu **Marrou**, amb Ciceró s'arriba a la màxima acceptació del grec, ja que ell va ser un dels principals divulgadors del grec com a idioma de prestigi. A més, gràcies a la seva perfecta gramàtica va convertir el llatí en una llengua digne i de prestigi. Aquest fet és molt important ja que en temps previs a Ciceró el grec era considerat la llengua de la cultura, però en el moment que el llatí es va mostrar capaç de transmetre coneixements de igual forma, les dues llengües es van col·locar en igualtat de condicions alhora de divulgar la cultura ³³.

Amb el temps, i amb un llatí convertit en una llengua "cultura" i capaç, l'educació romana va anar deixant de banda l'educació bilingüe per una educació exclusivament llatina.

Organització del sistema educatiu

Com hem comentat anteriorment, l'entrada dels primers savis grecs adoptats com a preceptors dels joves romans va suposar l'entrada del model d'educació grega a la societat romana.

Ràpidament aquest model hel·lenístic va ser adoptat per Roma i tal i com explica **Bowen** no va patir grans modificacions ³⁴.

Seguint el costum grec, l'educació estava dividida en tres etapes dirigides per diferents especialistes en la matèria.

A l'edat de set anys els nens anaven a l'escola primària on es formaven amb el *litterator* aproximadament entre uns quatre i cinc anys. Entre els onze i dotze anys passaven a l'escola gramàtica i quan aconseguien la toga viril, entre els quinze i els disset anys, passaven a l'escola retòrica. Aquesta última etapa acostumava a durar fins als vint anys encara que podia allargar-se.

---

³³ MARROU, 1956, p 259.

³⁴ BOWEN, 1990, p 256.

En el present apartat ens dedicarem a explicar de quina forma es va organitzar l'educació romana un cop va adoptar el model grec, des de l'educació més bàsica i essencial fins a la formació superior.

Escola primària

Com molt bé diu **Marrou**, el caràcter d'aquesta educació primària- i de tota l'educació en general- era totalment privat, amb un tutor personal en el cas de les famílies més adinerades, o acudint a locals privats on un *litterator* –també anomenats *ludi magister* - ensenyava a un grup de joves de famílies més humils ³⁵.

L'escola primària o *ludus* es reunia en locals llogats pel propi *litterator* i s'encarregaven d'oferir l'educació bàsica a les famílies amb menys recursos econòmics.

Bonner dedica el capítol deu del seu llibre a parlar sobre la problemàtica dels locals on s'impartien aquestes classes del *ludi magister*.

Explica que és difícil trobar un aspecte de l'educació romana on sigui tant complicat trobar informació sobre on tenia lloc l'ensenyament.

Tal i com ell exposa, a Grècia l'Estat oferia espais dedicats a l'educació on posteriorment gràcies a excavacions arqueològiques s'han trobat restes de palestres que han proporcionat a la comunitat científica una gran quantitat d'inscripcions d'interès educacional.

A Roma en canvi, l'Estat no va mostrar cap interès en finançar l'educació pública i era el propi *litterator* el que havia de trobar un espai adequat per poder exercir la seva tasca, encarregant-se ell mateix de costejar l'arrendament de l'espai. Per aquest motiu l'entorn on treballava variava molt dependent de les seves condicions personals.

---

³⁵ MARROU, 1956, p 266.

L'objectiu del *litterator* era atreure l'interès públic per donar-se a conèixer i augmentar els seus emoluments, que depenien de la quantitat de joves que acudissin a les seves classes.

Per aquest motiu l'opció idònia era aconseguir un espai proper al fòrum on era habitual que es congregués la gent.

No hem de passar per alt i tal i com puntualitza **Bonner** que els climes càlids del mediterrani permetien un ús més ampli de l'ensenyança al aire lliure ³⁶.

Malgrat la possibilitat d'exercir en els carrers i pòrtics de la mateixa ciutat, els *litteratores* veien com la falta d'un espai habilitat els feia perdre possibles "clients" i per aquest motiu lluitaven amb mercaders i comerciants per alquilar els millors locals de la ciutat.

El fet que els mestres haguessin de competir amb mercaders i comerciants per trobar els millors locals demostra que l'educació a Roma era entesa com un negoci més i que no gaudia d'un tracte especial per part de l'Estat o de la societat. És més, la figura del *litterator* no es tenia en gran estima i era habitual que tinguessin uns ingressos bastant baixos.

Com molt bé senyala **Bowen**, aquesta poca estima pels *litteratores* contrasta amb el gran prestigi dels antics mestres-escrives de Mesopotàmia i Egipte. Per ell s'explica pel fet que amb l'escriptura llatina i l'adaptació de l'alfabet grec els romans estaven en possessió d'un alfabet molt evolucionat, dotat d'una simplicitat i economia tals que era accessible per a la gran majoria. D'aquesta forma, eliminada la dificultat que suposava el simbolisme i amb la nova accessibilitat que suposava el llatí van fer que el prestigi del *litteratores* disminuís ³⁷.

Explicada la dificultat amb la que es trobaven els *litteratores* per a trobar un espai on poder exercir, continuarem explicant quin era el procediment que seguien per educar als seus alumnes.

---

³⁶ BONNER, 1984, p 158.

³⁷ BOWEN, 1990, p 257.

Primer de tot és interessant destacar que el *litterator* no havia rebut cap formació especial per l'exercici de la docència, independentment de la seva capacitat per llegir i escriure. És per aquest motiu que la qualitat de l'ensenyança podia variar enormement depenent del nivell d'erudició del mestre.

També cal destacar que a aquestes escoles podien acudir tant nens com nenes, i tal com explica **Novillo** a les nenes se'ls ensenyava a llegir, escriure, a comptar i convertir-se en bones ciutadanes romanes. Podien també continuar la seva formació en l'escola de gramàtica, llegir poemes i conversar amb intel·lectuals i oradors, però la finalitat de la seva formació era convertir-les en bones mares i esposes³⁸.

L'objectiu fonamental d'aquestes escoles consistia a aconseguir una formació bàsica en lectura, en escriptura, en càlcul i en civisme.

Les jornades en aquestes escoles primàries començava molt d'hora. Els mestres de l'escola, per una tradició romana acceptada, esperaven als seus alumnes amb els primers rajos de sol i marxaven tots junts fins al local que feia la funció de classe.

En arribar, el mestre s'asseia en un lloc destacat, en una cadira de respall alt anomenada *cathedra* col·locada sobre una mena d'estrada mentre que els joves s'afanaven en ocupar el seu lloc als bancs del voltant. Sembla interessant destacar aquest fragment de **Bonner** "Equipado con la férula amenazadora como cetro era como el monarca de todos aquellos a los que vigilaba"³⁹. No hem d'oblidar que en època romana la coerció i els càstigs físics van desenvolupar un paper relativament important, ja que són nombroses les referències que ho corroboren.

Com hem comentat els nens s'asseien en bancs sense respall i sense pupitre, per aquest motiu si volien escriure ho havien de fer recolzant-se en els seus propis genolls.

Un cop descrit de forma general l'ambient d'aquestes escoles primàries, passarem a explicar que ensenyaven el *litteratores* i quins mètodes empraven.

El mètode habitual d'ensenyar al nen a llegir i a escriure consistia en ensenyar-li primer el nom de les lletres del alfabet i després les seves formes per escrit, imitant el model

---

³⁸ NOVILLO, 2016, p 131.

³⁹ BONNER, 1984, p 171.

grec. Aquest sistema però va patir una forta crítica al segle I d.C. per part de Quintilià, però d'aquest tema parlarem en profunditat en el cinquè apartat.

Era habitual que els nens apreguessin les lletres de l'alfabet a través de cançons que facilitessin l'aprenentatge.

És interessant destacar que les escoles estaven destinades a un públic més humil per tant bàsicament s'ensenyava llatí, mentre que els tutors privats de les famílies més riques acostumaven a oferir una formació bilingüe, tant en llatí com en grec.

Un cop superada l'etapa inicial i tal i com explica **Bowen**, el *ludi magister* passava a utilitzar exercicis de rapidesa en l'escriptura alhora que el nen començava a aprendre a llegir les síl·labes i a combinar-les formant paraules ⁴⁰.

Únicament quan els nens dominaven l'exercici de l'escriptura i de la lectura de síl·labes aïllades se'ls permetia passar a l'etapa següent que consistia en llegir frases curtes o passatges rellevants d'algun autor reconegut (figura 1).

Figura 1. Baix relleu procedent de Trèveris (finals del segle II a.C.) en el qual es representa una escena tipus d'escola romana. Conservat en el Rheinisches Landesmuseum.

---

⁴⁰ BOWEN, 1990, p 259.

S'ha de destacar que aquest inici de la lectura era complicat per que algunes inscripcions romanes estaven escrites sense deixar separació entre les paraules i eren els mateixos nens els qui havien de saber on acabava i començava cada paraula.

Com molt bé remarca **Bonner**, els mestres s'asseguraven que les primeres lliçons de lectura i escriptura fossin acompanyades de lliçons morals i de caràcter ètic. Així, les primeres frases que els nens aprenien no eren passatges qualsevol sinó que eren passatges seleccionats prèviament i que aportaven als nens alguna observació de caràcter cívic o moral ⁴¹.

Al mateix temps que els nens romans aprenien a llegir i a escriure també s'introduïen en les matemàtiques, concretament en l'aritmètica.

Primerament els nens aprenien els números de la mateixa forma que les lletres, i posteriorment a través d'exemples pràctics amb petites pedres anomenades *calculi* aprenien les quatre operacions bàsiques: la suma, la resta, la multiplicació i la divisió.

Un cop explicades les matèries impartides i els mètodes emprats pels *ludi magister*, passem a mencionar quins estris eren freqüents en l'àmbit de l'educació.

Per a l'estudi dels textos literaris era freqüent l'ús de rotllos de paper, que vindrien a ser l'antecedent del llibre modern i servien al mestre per poder llegir i recitar als seus alumnes.

Per a la realització dels exercicis pràctics com l'escriptura, s'utilitzaven unes tauletes de fusta encerades que a través d'un punxons permetien fer marques en la superfície i utilitzar-les com a llibretes primitives (figura 2).

---

⁴¹ BONNER, 1984, p 230.

Figura 2. Reconstrucció ideal dels instruments més freqüents de l'escriptura romana. Aquesta es duia a terme sobre simples quaderns dobles de fusta (*dypicha*) degudament encerats (coneguts com *tabulae ceratae*) sobre les quals s'escrivia amb un punxó (*stilus*). La ploma de canya (*calam*) -sobre la planxa de fusta- i el tinter completaven els instruments bàsics del *scriptorium*.

Tal i com explica **Bowen**⁴² un exemple que verifica aquestes idees és una tauleta conservada al Ashmolean Museum de la Universitat d'Oxford .

Els punxons anomenats *stilus* acostumaven a estar fets de fusta o de metall tenien una cara afilada mentre que l'altre aplanada per poder passar-se per sobre de la cera amb la finalitat d'esborrar.

Els nens romans també utilitzaven plomes, anomenades *calamus*, tinta, i paper per escriure, però com senyala **Bonner** el paper era car i els nens no sempre podien permetre's el luxe de comprar fulls nous ⁴³. Els materials per l'escriptura eren transportats en un petit cofre anomenat *theca*.

També utilitzaven petites pedres anomenades calculi per a l'aprenentatge de l'aritmètica i posteriorment s'instruïen en la utilització del àbac, que seria l'equivalent d'una calculadora actual.

Com hem mencionat anteriorment, el mestre anava equipat amb la *ferula* a la palma de la mà i el fuet o *scutica* a l'esquena.

⁴² BOWEN, 1990, p 258.

⁴³ BONNER, 1984, p 173.

Escola Gramàtica

Com bé diu **Bowen**, per norma general es creu que els nens sobre els dotze anys ja havien adquirit els coneixements necessaris per poder continuar amb els seus estudis a l'escola gramàtica, però aquesta edat era simbòlica ja que cada nen obtenia uns progressos diferents⁴⁴.

També cal destacar que només els fills de les famílies més adinerades continuaven els seus estudis. Els joves procedents de famílies humils no podien permetre's pagar els emoluments dels *grammatici* i amb la formació bàsica ja podien desenvolupar de forma més que correcta les seves tasques del dia a dia.

Els nens passaven de l'escola dirigida pel *litterator* a l'escola dirigida pel *grammaticus*, nom amb el que es coneixia als instructors d'aquesta escola. És interessant que degut als seus coneixements molt més profunds i al seu prestigi els *grammaticus* eren millor considerats per la societat que els *litteratores*.

En aquesta etapa l'estudi era tan exhaustiu que com diu **Novillo** es recorria al aprenentatge de disciplines auxiliars com la música, l'astronomia, la filosofia i l'oratòria⁴⁵.

Si a través de la formació primària els nens romans havien après a llegir i a escriure, a l'escola gramàtica el *grammaticus* aprofundia molt més en els aspectes formals de la llengua. Per fer-ho i seguint el treball **Bonner** establia diferents etapes:

En la primera el *grammaticus* es dedicava a l'ensenyança de la correcta pronunciació de les lletres, a la correcta ortografia i sobretot a la declinació de les paraules.

Per a mostrar als seus alumnes la correcta forma de les paraules i les declinacions els *grammaticus* començava explicant els barbarismes.

---

⁴⁴ BOWEN, 1990, p 261.

⁴⁵ NOVILLO, 2016, p 133.

El primer tipus de barbarisme i més freqüent era l'ús de paraules i mots provinents de llengües estrangeres que no havien arribat a gaudir de l'acceptació general i sonaven estranyes a oïdes romanes.

Més comú encara que l' introducció de barbarismes eren les faltes relacionades amb l'ortografia i la pronunciació. Eren particularment importants els errors en la pronunciació dels joves romans, que normalment provenien dels mals hàbits de la parla a l'entorn de l'alumne. Era obligació del *grammaticus* la correcció d'aquestes faltes per evitar que la influència de la família provoqués errors alhora de pronunciar futurs discursos en públic.

Un cop superats els barbarismes, el *grammaticus* feia èmfasis en la correcció del solecismes, que tenien lloc quan s'utilitzaven erròniament paraules en conjunció, com quan el gènere d'un adjectiu no concordava amb el del seu nom.

Fins aquest moment el *grammaticus* s'havia concentrat en la il·lustració dels errors més comuns alhora de parlar i escriure dels joves romans, i passava ara a explicar als alumnes quins criteris podien aplicar per evitar cometre'ls.

Un cop el *grammaticus* considerava que els seus alumnes ja dominaven a la perfecció el llenguatge tant oral com escrit passava a una segona etapa que comprenia un estudi complet de les obres dels autors grecs i llatins més destacats.

Tal i com diu **Bonner**, si en l'escola gramàtica la finalitat de llegir als més grans poetes i escriptors era l'efecte inspirador dels seus temes, amb el *grammaticus* les obres dels poetes, oradors i historiadors eren examines amb l'objectiu de descobrir i imitar els trets de estil i tractament que podrien ser útils pels futurs oradors ⁴⁶.

El *grammaticus* acostumava a utilitzar les obres d'Homer per a ensenyar als seus alumnes l'estil del considerat educador dels grecs, i a Virgili quan havia de destacar l'obra d'algun poeta llatí.

---

⁴⁶ BONNER,1984, p 281.

Tal i com diu **Bowen** l'escola gramàtica romana va copiar el model de l'escola hel·lenística: primer es realitzava una lectura del fragment escollit, seguida d'un anàlisi gramatical de l'obra i per últim un comentari sobre la mateixa ⁴⁷.

L'art de llegir en veu alta i recitar de memòria era molt apreciat en la societat romana i els *grammaticus* eren exponents reconeguts en aquesta matèria. Per aquest motiu el mestre es concentrava en els tres aspectes fonamentals de la lectura en veu alta: la puntuació, l'accentuació i l'expressió.

Tornant als mètodes d'ensenyament, primerament i tal com hem dit abans el *grammaticus* realitzava una lectura preliminar del fragment escollit a mode de demostració pels alumnes. Aquesta lectura era coneguda amb el nom de *praelectio*.

Seguidament, els alumnes lleïen una vegada i una altra el mateix fragment i el mestre corregia punt per punt la pronunciació i la interpretació de l'alumne (figura 3).

Figura 3. Sarcòfag de Marco Corneli Statio (segle II a.C.) en el qual es representa a un nen recitant la lliçó al tutor. Conservat en el Musée du Louvre.

Després de la lectura seguia l'exposició o comentari del fragment anomenada *exegesis* o *enarratio*, on el *grammaticus* tal i com diu **Marrou** feia una crítica a l'obra en dos sentits, primer a la forma i seguidament al tractament del tema ⁴⁸.

⁴⁷ BOWEN, 1990, p 262.

⁴⁸ MARROU, 1956, p 279.

Per últim el *grammaticus* finalitzava l'exercici amb un comentari que acostumava a enaltir les virtuts del poeta alhora de redactar la seva obra. Tal i com comenta **Bonner** era molt més satisfactori cridar l'atenció sobre els exemples en que s'havia lloar al poeta pel seu sentit de l'apropiat ⁴⁹.

Per acabar d'il·lustrar els mètodes d'ensenyança en l'àmbit de la llengua només ens falta mencionar els exercicis pràctics que encarregava als seus alumnes per l'adopció d'un estil acurat que facilitaven el desenvolupament de l'eloqüència dels alumnes.

No hem d'oblidar que amb el *grammaticus* els joves també aprenien sobre història, filosofia, i matemàtiques.

L'estança a l'escola gramàtica acostumava a durar entre quatre i cinc anys i finalitzava de forma general als disset, on com molt bé diu **Novillo** l'educació familiar finalitzava completament quan el jove adquiria la toga viril i era presentat públicament en el fòrum ⁵⁰.

D'altra banda, finalitzada la formació gramàtica i abans de començar la carrera militar, el jove dedicava un any aproximadament al coneixement del tracte amb la gent i a la comprensió dels problemes més importants als quals se sotmetia la ciutat. Com a norma general, no era el pare qui s'encarregava d'això, sinó com vam comentar anteriorment era tasca d'algun vell amic de la família, com un polític replet d'experiència, ja que l'educació informal no quedava relegada a un segon pla, sinó que també ocupava un paper de primer ordre.

Escola retòrica

Els estudis gramaticals dels joves romans finalitzaven amb la cerimònia anomenada *liberalia*. Com molt bé diu **Bowen** al segle I a.C. la duració del servei militar coneguda

---

⁴⁹ BONNER, 1984, p 323.

⁵⁰ NOVILLO, 2012, p 134.

com *tirocinium* s'havia escurçat i en els anys posteriors va decaure fins a convertir-se en una mera cerimònia ⁵¹.

Seguint a **Novillo**, el propòsit fonamental d'aquestes escoles consistia en la formació retòrica i política dels joves més prometedors i amb major potencial, una vegada que aquests finalitzaven la seva instrucció militar entre els 17 i els 20 anys. El docent d'aquest grau, generalment d'origen grec, el comunament conegut com *rethor*, precisava d'una formació especial com a orador –la seva condició social, si bé va variar en funció del moment, era bastant elevada ⁵².

A l'escola retòrica l'estudiant passava dels mètodes passius d'estudi de la correcció lingüística en determinats autors als aspectes més pràctics de la retòrica, que implicaven el desenvolupament de les tècniques de declamació o *declamatio*.

La declamació era un gènere de retòrica antiga i un dels pilars del sistema d'educació superior romà. Es divideix en dos subgèneres components, la controvèrsia, els discursos de defensa o acusació en judicis ficticis, i la suasòria, en la qual l'orador aconsella una figura històrica o llegendària com actuar sobre una conducta proposada.

Amb aquesta classe de formació retòrica es pretenia potenciar aquells aspectes del coneixement social i polític que, juntament amb una gran fluïdesa en la discussió, devien donar lloc al ciutadà ideal, cívicament compromès.

Com molt bé comenta **Marrou** la retòrica llatina no existia, va ser completament copiada dels grecs que van ser els creadors i els desenvolupadors d'aquest art. El treball dels *rethors* llatins del segle I a.C. va ser la creació d'un vocabulari tècnic específic que va consistir en la transposició del vocabulari grec al seu propi, paraula per paraula ⁵³.

L'ensenyança de la retòrica a Roma es va fer seguint l'exemple grec: un cop que l'alumne acabava una llarga sèrie d'exercicis preparatoris estava preparat per crear discursos sobre situacions imaginàries.

---

⁵¹ BOWEN, 1990, p 262.

⁵² NOVILLO, 2016, p 134.

⁵³ MARROU, 1956, p 286.

Tal i com comenta **Novillo**, la metodologia es basava en la pràctica, en la qual quedaven incloses diferents activitats: *declamationes* (expressió), *imitatio* (models), *elocuentia* (estil propi), *suasoriae* (monòlegs històrics sobre personatges famosos), *controversiae* (debats-col·loquis entre dos estudiants que argumentaven i defensaven opinions contràries sobre temes rellevants de diversa temàtica)⁵⁴.

El mestre *rethor* decidia quin seria el tema sobre el que l'alumne discutiria, establia les normes i afegia suggeriments als raonaments del l'alumne.

Els discursos eren apresos de memòria pels estudiants i posteriorment es recitaven davant del mestre i dels altres alumnes, i en ocasió dels pares i familiars del futur orador. No hem de passar per alt que la retòrica buscava formar nous oradors i aquest es formaven a través de la pràctica continua.

S'ha de destacar tal com explica **Bonner** que sota l'imperi l'escola gramàtica va veure augmentada les seves atribucions ja que molts dels exercicis preliminars per a l'elaboració de discursos van passar a mans dels *grammaticus*⁵⁵.

La pressió dels pares i dels alumnes més ambiciosos van fer que els *grammaticus* poguessin pensar que l'ensenyança de la composició en prosa augmentes el seu propi prestigi degut a que la preparació de discursos era una tasca d'un nivell educatiu superior i per tant la van acceptar de bon gust.

L'oratòria entesa com l'art de parlar amb eloquència estava dividida en tres branques: la judicial, la deliberativa i la demostrativa, però d'aquestes, les dues últimes ocupaven un espai petit en comparació a la primera, que ocupava un nivell més alt d'importància.

Alhora d'elaborar discursos, era important trobar quins serien els arguments sobre els qual es fonamentaria la defensa de la postura, però aquesta part no era l'única.

Aquí entraven en acció els estudis anteriors sobre poesia, ja que tant important com els arguments era la forma en la que el futur orador aconseguia captar l'atenció del públic amb la màgia de les seves paraules.

---

⁵⁴ NOVILLO, 2016, p 134.

⁵⁵ BONNER, 1984, p 331.

Com hem comentat anteriorment, la branca més important de l'oratòria era la dedicada a l'aspecte judicial, ja que no hem d'oblidar el respecte que proferien els romans per les lleis com a solució a la multitud de litigis amb els que havien de conviure.

Bonner dedica els dos apartats del seu llibre a explicar de quina manera els *rethors* conduïen als alumnes cap a la formació de prodigiosos oradors dins del camp judicial actuant com a advocats, elaborant discursos capaços de condemnar o de “salvar” als implicats.

D'aquesta forma els *rethors* exposaven als seus alumnes casos en els quals diversos alumnes havien de discutir diferents postures, un a favor de l'acusat, i l'altre en contra.

Després d'exposar clarament la llei o lleis que regien cada exercici, el mestre proposava un tema en el qual els alumnes es repartien diferents papers: un actuava com a acusat mentre que l'altre havia de defensar-lo o condemnar-lo depenen de la voluntat del *rethor*. Aquest tipus d'exercici era conegut com causa o disputa.

Com comenta **Bonner** és interessant destacar la figura de Sèneca, qui basant-se en una enorme memòria va realitzar un compendi del que s'havia dit en reunions públiques de declamadors professionals on aquest competien a través de les seves habilitats com a oradors sobre temes tòpics ⁵⁶.

Educació i burocràcia imperial

De la República a l'Imperi

Com molt bé comenta **Bowen**, l'ideal d'orador presentat per Ciceró posa èmfasi en el deure moral i ètic que aquest ha de posseir. Que Ciceró remarqués aquesta qualitat no és una casualitat i respon al moment polític que vivia Roma al seu temps ⁵⁷.

---

⁵⁶ BONNER, 1984, p 403.

⁵⁷ BOWEN, 1990, p 265.

La pèrdua del poder del Senat cap a models de poder unipersonal era una realitat i es veu reflectida amb els nomenaments de Mario i Sula en situacions d'emergència.

Seguidament les guerres entre Antoni i Octavi van acabar amb el segon com a primer emperador de Roma amb el Senat atorgant-li el títol d'August en agraïment a la seva contribució a la estabilitat social i a la pau.

L'existència d'aquest nou imperi depenia com hem dit anteriorment de la pau i de l'estabilitat social, per aquest motiu August i els futurs emperadors van encarregar-se de crear al voltant d'ells una imponent administració sistemàtica i eficaç per tal de garantir aquest nou ordre.

És interessant destacar tal i com comenta novament **Bowen** que durant el primer segle del imperi va augmentar notablement la tendència a la paraula escrita. L'existència de llibres, de biblioteques i de un augment dels lectors es devia principalment a l'expansió que havia experimentat l'educació elemental ⁵⁸.

Roma va esdevenir un gran entramat urbà que a finals dels segle II d.C. comptava a una població propera al milió d'habitants, quatre vegades superior a la població romana en temps de Cató el vell.

En una ciutat d'aquestes característiques saber llegir i escriure era per a gran nombre de ciutadans un dels requisits bàsics per tal d'introduir-se en l'extensa xarxa de funcionaris públics que sostenien la nova forma de govern.

Roma ja no era una ciutat més, era la capital administrativa de l'imperi i com a tal havia d'organitzar i governar sobre totes les províncies que el formaven.

La figura dels funcionaris o *apparitores* es va multiplicar i podem observar com la configuració de la societat romana va patir canvis profunds en les primeres dècades de l'imperi.

Convé destacar que un d'aquest canvis el va patir l'educació ja que com molt be diu **León** durant l'alt imperi i degut a l'interès i l'intervenció d'alguns emperadors

---

⁵⁸ BOWEN,1990, p 269.

l'educació va deixar de ser una qüestió totalment privada per a esdevenir un tema d'estat.⁵⁹

Aquesta nova situació es posa de manifest en les mesures que adopten els diversos emperadors; sabem per exemple que August procedeix a introduir en l'àmbit romà una pràctica estrictament grega com era la *efebía* sota la denominació dels *collegia iuvenum*, que consistien bàsicament en associacions que agrupaven als joves de les aristocràcies de la ciutat i que tenien com a objectius preparar a la joventut per la vida militar.

Educació i mobilitat social

Tal i com comenta **Bowen** en la transició de la República a l'Imperi es va produir un desplaçament del poder cap a la figura de l'emperador⁶⁰. Aquesta situació va fer que els senadors i magistrats passessin a ser funcionaris de l'administració pública mentre que anava desenvolupant-se la burocràcia imperial.

És evident que aquesta pèrdua de poder no era ben vista per les famílies patrícies, però el suport de l'exèrcit i el de un gran nombre de ciutadans que veien la oportunitat perfecte d'ascendir socialment a través dels càrrecs de la nova burocràcia van fer que el sistema imperial es consolidés ràpidament.

Aquesta nova administració pública romana es va dividir en dos subgrups: un cos inferior i cos superior anomenat *scribae*.

El cos superior estava format pels subordinats dels càrrecs procònsol, questors, edils i tribuns. Cadascuna d'aquestes magistratures comptava amb una secció de *scribae* al seu servei.

---

⁵⁹ LEÓN, 2013, p 477.

⁶⁰ BOWEN, 1990, p 270.

L'aparició d'aquests funcionaris que servien de suport a les magistratures va permetre ascendir socialment a totes aquelles persones posseïdores d'un nivell bàsic d'educació que els permetés llegir, escriure i comptar.

Aquesta necessitat de funcionaris va fer que molts esclaus grecs lletrats rebessin la manumissió, que consistia en un acte de gratitud pel qual la família romana alliberava a l'esclau pel seu bon servei.

D'aquesta forma la formació bàsica es va convertir en una forma que tenien les classes més humils de prosperar en la societat i l'educació va gaudir d'una gran expansió entre la població.

Tal com diu **Bowen**, conseqüents a la seva passió per l'ordre i el pragmatisme els romans van decidir que havia arribat el moment de dotar al sistema educatiu d'una base molt més formal que la que havia tingut fins al moment ⁶¹.

Com hem destacat en capítols anteriors, una de les característiques de l'educació republicana era que es trobava completament al marge de l'estat. Aquesta situació va començar a canviar a partir del primer segle de l'imperi i malgrat que el període no està lliure de confusions sobre el tema, podem començar a parlar de les primeres polítiques imperials en quant a educació.

La necessitat de funcionaris pel bon funcionament de l'aparell burocràtic va fer que l'emperador promogués la creació i millora de les escoles d'època republicana.

Tal i com diu **Díaz** les escoles es van difondre per tot l'imperi i van portar la llengua i el pensament llatí, amb tota l'herència hel·lènica als diferents pobles i territoris que conformaven l'imperi ⁶².

La política dels nous emperadors va passar per facilitar la tasca dels mestres, així tal i com explica **León**, Vespasià per exemple introdueix determinades exempcions de les obligacions municipals, per als gramàtics i retòrics, que seran ostensiblement ampliadades amb posterioritat pels emperadors Antònims, fins al punt que anys més tard haurien de

---

⁶¹ BOWEN, 1990, p 273.

⁶² DÍAZ, 1965, p 62.

ser revisades per que s'havien convertit en una forma d'evasió d'impostos per un gran nombre de ciutadans ⁶³.

Inicis política educativa imperial

Amb l'arribada de Vespasià al poder l'emperador va posar en marxa una sèrie de mesures per superar la crisi del període anterior. Com molt bé explica **Soriano** venim d'un any amb quatre emperadors i degut a les guerres entre faccions aristocràtiques el Senat i l'ordre eqüestre van veure disminuir el seu poder i el seu nombre ⁶⁴.

Com molt bé diu **Bonner**, l'arribada dels temps de pau va fer que la societat romana es preocupés més per dur un estil de vida relaxat i ple d'oci que per involucrar-se activament en les seves tasques com a ciutadans ⁶⁵.

Vespasià en canvi no era partidari d'aquest estil de vida sinó que formava part de la Roma dels valors tradicionals d'austeritat i laboriositat i amb un fort interès per millorar l'administració romana i amb ella l'educació.

Com molt bé explica **Remesal**, Vespasià va entendre que no podia encomanar l'administració de l'estat a serfs i lliberts de la seva casa i va posar les bases per al desenvolupament administratiu de l'imperi romà col·locant a individus del rang eqüestre ⁶⁶. Aquesta nova classe dirigent no seria només una aristocràcia de naixement, sinó de funcionaris compromesos amb l'Estat.

Tant és així que com hem comentat anteriorment va dictar per llei que els mestres gramàtics i retòrics estiguessin exempts de pagar els impostos municipals. A més va crear la primera càtedra imperial de retòrica la qual va atorgar a Marc Fabi Quintilià.

---

⁶³ LEÓN, 2013, p 477.

⁶⁴ SORIANO, 2006, p 109.

⁶⁵ BONNER, 1984, p 136.

⁶⁶ REMESAL, 2012, p 226.

És aquí on entra a escena la figura de Quintilià i la seva obra *Institutio oratoria* sent un dels pilars bàsics de coneixement de l'educació romana per la crítica que fa del sistema educatiu del moment.

Quintilià i l'educació de l'orador

Marc Favi Quintilià (c. 35 – c. 95 d.C.) va néixer a Calagurris, l'actual Calahorra, i sabem que era fill d'un retor. Poc sabem dels primers anys de la seva vida, només que va ser educat a Roma per després tornar a Hispania on l'any 68 d.C. va ser cridat per Galba, el governador del nord-est d'Hispania.

A Roma el seu èxit va ser extraordinari, convertint-se en el primer *rethor* en ocupar la càtedra imperial de retòrica de l'emperador Vespasià.

Entre els anys 93 i 96d.C. va escriure la seva obra mestra, *De Institutione Oratoria*, obra formada per dotze volums on estableix els passos per a convertir-se en un bon docent al mateix temps que denuncia les males pràctiques de molts dels mestres de l'època.

Els seus dotze volums recullen observacions, reflexions i conclusions biogràfiques de vint anys d'experiència didàctica i tal i com diu **Capitán** els trets de la seva pedagogia li confereixen validesa per a tot el temps ⁶⁷.

En aquesta obra Quintilià reconeix el paper del mestre com a mediador en el procés d'aprenentatge, i aborda explícitament la metodologia predominant en l'època, criticant-la en molts dels seus mètodes.

Tal i com explica **Bowen** Quintilià comença amb l'estudi del caràcter del nen i del comportament del mestre, sent el primer en abordar aquest tema. Recomana especialment que l'escolarització sigui el més d'hora possible, abans dels set anys com era costum a Roma ⁶⁸.

---

⁶⁷ CAPITÁN, 1991, p 42.

⁶⁸ BOWEN, 1990, p 275.

Es mostra també reticent a l'ensenyança particular, sota el seu punt de vista una bona escola és moralment més saludable per que permet als nens interactuar entre ells.

Tal i com explica **Novillo** Quintilià exposa com la majoria dels mestres es caracteritzaven per la sequedat en el tracte i l'escassa amabilitat. A tal respecte, apostava per tractar als alumnes amb respecte i cortesia. De la mateixa forma, també critica als mestres que tractaven els seus alumnes amb excessiva benevolència amb el propòsit de mantenir al mateix nombre d'alumnes possible ⁶⁹.

Com bé comenta **Soriano**, l'obra de Quintilià no és un tractat acadèmic sinó que seria el que avui coneixem com un treball d'actualitat, escrita especialment pel seu temps ⁷⁰. Quintilià era un gran coneixedor de la seva època i va centrar tots els seus esforços en intentar millorar aquesta situació. No hem de passar per alt que malgrat Quintilià era conscient de la possibilitat de millora del seu temps, creia que eren uns afortunats per no estar en períodes més foscos de la història romana.

Com molt bé comenta **Fraboschi**, per entendre la doctrina de Quintilià és imprescindible l'estudi previ de Ciceró, ja que aquest va presentar un ideal de vida i d'educació, la *humanitas* llatina, que desenvoluparia posteriorment el mestre de Calahorra ⁷¹.

Per tant no es tracta només de formar a un tècnic de l'oratòria, sinó i fonamentalment a l'home que ha de ser orador; per tant, l'educació d'aquest orador ha d'estar regulada per la seva naturalesa humana, la qual ha de perfeccionar.

Tal i com continua **Soriano**, malgrat les múltiples similituds entre Ciceró i Quintilià, també trobem diferències. La més important és l'elevada exigència moral que reclama Quintilià en la formació de l'orador perfecte, ja que per ell una actitud ètica irreprotxable és més important que el mestratge tècnic en l'oratòria ⁷².

---

⁶⁹ NOVILLO, 2016, p 135.

⁷⁰ SORIANO, 2006, p 115.

⁷¹ FRABOSCHI, 2003, p 6.

⁷² SORIANO, 2016, p 117.

Com explica **Novillo**, Quintilià va recollir diferents estratègies per acabar amb la monotonia a les classes i millorar el rendiment, apostant per mesures com el descans, la competitivitat o la variació de les activitats, mesures que en l'actualitat encara són posades en pràctica. A més, un dels recursos didàctics més interessants i innovadors va consistir en l'ocupació de determinats jocs, com l'ocupació de lletres d'ivori per aprendre a llegir i a escriure, o pronunciar embarbussament per millorar la dicció ⁷³.

Tal i com continua **Soriano**, Quintilià era coneixedor de les diferents aptituds que posseeixen els diferents alumnes, per aquest motiu ell defensà l'adaptació de l'educació a les necessitats de cada alumne ⁷⁴.

També Soriano explica quin era el objectiu final de l'educació per Quintilià, que no és un altre que ensenyar als joves pensar per si mateixos per que deixin de necessitar ser ensenyats ⁷⁵.

Poder dir que el pensament educatiu de Quintilià és interessant no només pel seus procediments pràctics, sinó també pels seus elevats ideals. Tal i com diu **Kennedy**, la influència de Quintilià en l'educació s'orienta a intentar fer-la més humana, més moral, més pràctica, més profunda i més àmplia ⁷⁶.

---

⁷³ NOVILLO, 2016, p 136.

⁷⁴ SORIANO, 2006, p 119.

⁷⁵ SORIANO, 2006, p 119.

⁷⁶ KENNEDY, 1969, p 53.

Conclusions

Després del treball bibliogràfic realitzat sobre l'educació romana en època republicana i la seva posterior evolució cap al sistema imperial he extret les següents conclusions:

Primerament destacar el caràcter elitista i urbà de tota l'educació romana. El fenomen de l'educació només es produí a les grans ciutats i fins a ben entrat l'alt imperi era només cosa de les famílies aristocràtiques.

El caràcter arcaic de l'educació romana estava molt lligat a les tradicions romanes més arrelades com el respecte a les lleis, la utilitat i el respecte a la família. Malgrat que el xoc amb la cultura hel·lena, molt més desenvolupada que la llatina, va suposar grans canvis en la societat romana, els trets bàsics es van mantenir i la societat romana mai va perdre la seva essència.

Una cop la zona de Grècia va caure en mans de Roma, els influxos hel·lenitzants que arribaven van acabar per modificar gran part del model educatiu romà, que com en tants altres aspectes, va adoptar el model grec a les seves característiques i necessitats.

Malgrat era evident la superioritat de la cultura grega, he observat com no tota la societat va rebre aquest canvis de bon gust sinó que hi havia sectors de l'aristocràcia romana que eren partidaris d'una preservació de l'estil i dels valors romans tradicionals.

A través de l'anàlisi de les obres de diferents autors he pogut observar la forma en la que el model grec d'educació elemental es va anar introduint lentament en la societat romana per a posteriorment acabar influint en tot el model educatiu.

He observat la importància cabdal de la figura de Ciceró, creador de la *humanitas* llatina que suposava la fusió de les cultures hel·lena i llatina. Unificava els sabers dels grecs amb l'estil de vida i tradicions del romans.

També és atribuïble a Ciceró l'acceptació del grec dins de l'àmbit educatiu i de la dignificació del llatí com a nova llengua transmissora de coneixement. Aquesta

dignificació del llatí va ser la causa posterior de que l'ensenyança acabés per relegar el grec en benefici del llatí, que passava a convertir-se en la llengua única de l'educació.

He entès també el funcionament de l'educació romana un cop va absorbir el model grec. La seva separació en tres escoles i les diferents matèries que s'ensenyaven en cadascuna d'elles i els mètodes emprats pels mestres.

He pogut entendre també com el canvi de model de govern va afectar a l'educació. Si l'educació republicana s'havia caracteritzat per una independència total de l'estat, amb l'aparició del imperi i la seva burocràcia és va fer palesa la necessitat de formar als ciutadans per a que poguessin exercir com a funcionaris en la nova versió de Roma com a capital administrativa del imperi.

He pogut observar com va ser durant l'alt imperi on els emperadors van intentar que l'educació no fos aliena a l'estat sinó que formés part d'una institució més d'aquest. Figures com la de Vespasià han resultat clau per a entendre el motiu d'aquesta normalització de l'educació.

Per últim entendre la importància de Quintilià com el primer romà interessat per la millora de l'educació i del sistema educatiu romà, esdevenint una figura fonamental per a qualsevol interessat en l'educació romana i els seus mètodes d'ensenyament a través de l'anàlisi de la seva obra *De Institutione Oratoria*.

Bibliografía

BONNER, S. *La Educación en la Roma antigua: desde Catón el Viejo a Plinio el joven*. Barcelona: Herder, 1984.

BOWEN, J. *Historia de la educación occidental. El mundo antiguo*. 3a ed. Barcelona: Herder, 1990.

CAPITÁN DÍAZ, A. *Historia de la educación en España*. Madrid: Dykinson, 1991.

CONTRERAS DE LA PAZ, R. *Séneca, preceptor de Nerón : estudio histórico crítico de la paideia séneca-neroniana*. Córdoba: Católica, 1989

DÍAZ, M. *La educación en Roma*. Buenos aires: Huemul, 1965.

ESPINÓS, J. *Así vivían los romanos*. 15ª ed. Madrid: Anaya, 2003

FRABOSCHI, A. (2003). "Curso Historia General de la Educación I. La *humanitas* romana.", en *Ideasapiens*. Disponible on-line: <http://ideasapiens.blogspot.com/filosofia.sxx/feducacion/humanitas%20romana.htm>

GONZALEZ, J. L., (2010). "La influencia de la educación antigua en la educación actual: el ideal de Paideia", en *Revista Digital Sociedad de la Información*, nº 23, 1-13.

KENNEDY, G. *Quintilian*. Nova York: Twayne Publishers, 1969.

LEÓN, G, (2012). "La educación en Roma", en *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, XLVI 469-482

MARROU, H.I. *A history of education in antiquity*. 3ª ed. Wisconsin: The university of Wisconsin press, 1956.

MARTIN, W. *The school of Rome. Latin studies and the origins of liberal education*. 1ª ed. Berkeley: University of California Press, 2011.

NOVILLO, M., (2016) "Educación y renovación pedagógica en la Antigua Roma", en *Tendencias pedagógicas*, Núm. 27.

PINA, F. *Marco Tulio Cicerón*. Barcelona: Ariel, 2005.

POSTEGUILLO, S. *Africanus. El hijo del Cónsul*. Madrid: Ediciones B, 2008.

REMESAL, J, (2012). “ De emperador a depredador”, en *Vae Victis! Perdedores en el mundo antiguo*, Col·lecció Instrumenta 40, Barcelona, 43-55 pp.

SORIANO, G. (2006). “Marco Fabio Quintiliano: La educación del ciudadano romano”, en *Iberia: Revista de la Antigüedad*, nº 9, 107-124.